

Dr Monika Kotowska

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

GENEZA ODPOWIEDZIALNOŚCI PRAWNEJ NIELETNICH. WYBRANE ZAGADNIENIA

Streszczenie

Przestępczość nieletnich jest jednym z poważnych problemów społecznych. Aktualnie sposób postępowania z tą grupą sprawców ukierunkowany jest bardziej na edukację niż represję. W opracowaniu skupiono się na historii oraz ewolucji prawnej odpowiedzialności nieletnich. Autorka przedstawia krótki rys odpowiedzialności nieletnich poczynając od czasów starożytnych do współczesności.

Słowa kluczowe: historia, odpowiedzialność nieletnich, przestępczość nieletnich, zapobieganie przestępczości nieletnich.

THE ORIGIN OF LEGAL LIABILITY OF MINORS. CHOSEN ISSUES

Abstract

One of the serious problems in society is juvenile delinquency. Actually, the general policy of the juvenile justice is more educational than repressive. The article concerns history and evaluation of legal responsibility of young people. Author sets out a brief history of youth responsibility from ancient times to the nineteenth century.

Keywords: history, responsibility of juveniles, juvenile delinquency, preventing juvenile delinquency.

Odmiennie traktowanie nieletnich i młodocianych niż dorosłych sprawców przestępstw w prawie karnym ma długą tradycję.

cję. We wszystkich niemal okresach historycznych zdawano sobie sprawę, że niedojrzałość psychiczna jednostek musi powodować zmniejszenie bądź wyeliminowanie możliwości ponoszenia odpowiedzialności karnej, a w szczególności odbywania kary pozbawienia wolności. Mimo, że pełne rozwiązania systemowe dotyczące nieletnich sprawców czynów karalnych przypadają dopiero na pierwsze ćwierćwiecze XX wieku¹, to jednak świadomość odrębnego traktowania takich jednostek sięga najdawniejszych czasów – praktyki w państwie rzymskim, a następnie w innych krajach europejskich².

Niewątpliwie kluczowym zagadnieniem w problematyce nieletnich były i są nadal zasady i kryteria ponoszenia przez nich odpowiedzialności karnej, wieku w którym ma to nastąpić oraz charakter i katalog orzekanych wobec nich kar i środków. Istnieje w tej kwestii konieczność pogodzenia dwóch celów: ochrony porządku prawnego i odejścia od klasycznych, penalnych reakcji na przestępczość nieletnich, co czyni problem ich traktowania z perspektywy odpowiedzialności karnej szczególnie złożonym.

W związku z tym, że współczesne modele postępowania z nieletnimi stanowią następne ogniwo w trwającej wiele lat ewolucji³, która przecież wciąż trwa, celowe jest spojrzenie na kształtowanie się odpowiedzialności karnej nieletnich z perspektywy historycznej, gdyż umożliwia to zrozumienie współczesnych kierunków szeroko rozumianej polityki kryminalnej oraz stwarza pole do tworzenia skuteczniejszych rozwiązań profilaktycznych.

Ewolucja dziejów ludzkości wskazuje, że punktem wyjścia w rozwoju historycznym odpowiedzialności prawnej nieletnich za czyny społeczne była funkcja koercytywna władzy rodzicielskiej.

---

¹ Szerzej: A. Marek, *Sądownictwo dla nieletnich w Polsce na tle porównawczym*, [w:] *Postępowanie z nieletnimi. Orzekanie i wykonywanie środków wychowawczych i poprawczych*, Lublin 1998, s.38 i nast.; M. Kalinowski, J. Pełka, *Zarys dziejów resocjalizacji nieletnich*, Warszawa 2003, s. 109; Z. Sienkiewicz, *System sądowych środków wobec nieletnich w prawie polskim*, Wrocław 1989, s. 34 i nast.; A. Walczak-Żochowska, *Systemy postępowania z nieletnimi w państwach europejskich*, Warszawa 1998, s. 8 i nast.

² T. Bojarski, *Podstawowe założenia traktowania nieletnich w świetle ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz aktualnych potrzeb* [w:] *Teoretyczne i praktyczne problemy stosowania ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Lublin 2001, s. 13-14.

³ G. Harasimiak, *Ewolucja zasad odpowiedzialności, traktowania i postępowania z nieletnimi*, Szczecin 2000, s. 15.

Schemat owej koercytywności został oparty na władczej pozycji ojca w rodzinie⁴. W miarę rozwoju rangi władzy plemiennej funkcję *pater familias* przejmował naczelnik plemienia, generując w ten sposób załóżki władzy publicznej⁵. Z chwilą wyodrębnienia się władzy państwowej pojawiła się już konieczność określenia granic ingerencji państwa w stosunki rodzinne, zwłaszcza gdy czyny nieletniego godziły bezpośrednio w dobro osób spoza jego rodziny albo w interesy państwa.

Zanim to jednak nastąpiło zasady odpowiedzialności nieletniego wyznaczał ojciec rodziny. Silna, chociaż nie nieograniczona władza ojcowska występowała w starożytnym Rzymie. Podobnie było w starożytnej Grecji, choć tu mniejsze zainteresowanie ojca sprawami rodziny nie sprzyjało wzmocnieniu władzy ojcowskiej. Ojciec rzymski mógł ukarać swoje dziecko, ale w praktyce wchodziła w grę zapewne z reguły „tylko” kara cielesna. Kiedy jednak chodziło o karę surowszą zwyczaj nakazywał ojcu zasięgnąć opinii starszych w rodzinie (tzw. *iudicium domesticum*), a na straży dobrych obyczajów stał cenzor. Ojciec miał w zasadzie prawo sprzedać swoje dziecko w niewolę lub oddać w zastaw za długi, ale w Atenach prawo to zniósł już Salomon. W razie popełnienia przez nieletniego czynu, który wyrządzał szkodę osobie spoza rodziny ojcu rzymskiemu przysługiwało prawo wydania nieletniego pokrzywdzonemu (*nexae deditio*). Z czasem pojawiły się normy chroniące nieletniego w takiej sytuacji, zwłaszcza zwracano uwagę na konieczność uwolnienia go po odpracowaniu wyrządzonej szkody. Podobne unormowania znalazły się w kodeksie Hammurabiego. Koncepcja oddania nieletniego sprawcy przestępstwa na wysługę pokrzywdzonemu na pewien okres funkcjonowała również w Polsce przed rozbiorami. Nie chodziło tu oczywiście o niewolę, ale o swoistą formę wynagrodzenia szkody przez własną pracę⁶.

Ius noxae datio zdawało się być reminiscencją zwyczajów z okresu wspólnoty pierwotnej. Nietrudno tu zwłaszcza dostrzec istnienie związku ze zwyczajem wydawania sprawcy pokrzywdzo-

⁴ M. Cieślak, *Od represji do opieki*, „Palestra” 1973, nr 1, s. 20.

⁵ K. Gromek, *Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Warszawa 2004, s. 12.

⁶ M. Cieślak, *Od represji...*, s. 32 i nast.

nemu lub jego rodzinie. Związek z tymi zwyczajami przejawia się jeszcze wyraźniej, jeśli chodzi o występujące w różnych epokach wypadki odpowiedzialności zbiorowej, której konsekwencje dotyczyły także dzieci. Odpowiedzialność zbiorowa istniała w prawie Majów i istnieje ona jeszcze u niektórych ludów Afryki. W prawie starożytnej Mezopotamii występowała odpowiedzialność zbiorowa połączona z zasadą analogii kary do przestępstwa. Przykładowo, w pewnych wypadkach zabicia dziecka zabijano za karę dziecko zabójcy. Myślenie pierwotne opierało się na traktowaniu dziecka jak przedmiotu, a zarazem narzędzia kary w stosunku do winowajcy. Dodać należy jednak, że kodeks Hammurabiego nakazywał zabić syna sprawcy m. in. wtedy, gdy ten zadreńczył na śmierć oddanego mu w niewolę za długi syna pełnoprawnego obywatela⁷.

W wielu starożytnych społeczeństwach, w tym Mezopotamii, Grecji i społeczeństwach mongolskich głównym celem wychowawczym młodego pokolenia było przygotowanie go do podjęcia walk w zakresie obronności kraju. W szczególności przywiązywano do tego wagę w Sparcie, gdzie dla zwiększenia ochrony kraju stworzono specyficzny system wychowawczy, przypisywany mitycznemu prawodawcy spartańskiemu Likurgowi, który został opisany w II w.n.e. przez Plutarcha. Wychowanie spartańskich dzieci nie leżało bynajmniej w gestii ich rodziców. Z chwilą urodzenia noworodka niesiono na miejsce zwane Lesche, w którym obradowała starszyzna i decydowała o dalszych jego losach. Jeżeli było zdrowe i mocne, starszyzna pozwalała mu żyć i przeznaczała na jego wychowanie jedną z 9000 części gruntu. W sytuacji gdy dziecko było słabe, niedołążne albo zniekształcone rzucono je w rozpadlinę z góry Tajgetu, ponieważ było nieprzydatne społeczeństwu. Dzieci zdrowe pozostawały pod opieką mamek. Chłopcy przebywali pod pieczęcią mamek do 7 roku życia, a następnie podlegali grupowej edukacji wojskowej w celu wykształcenia w nich posłuszeństwa i wytrzymałości w walce⁸. Starożytnie Rzymianie stali bowiem na stanowisku, że wraz z ukończeniem

---

⁷ Tamże, s.33

⁸ K. Gromek, *Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Warszawa 2004, s. 12.

przez chłopca 7 lat, proces wychowania dziecka się zakończył a tym samym jego charakter powinien być ukształtowany.

Państwo jako instytucja zainicjowało ograniczenia w stosunku do ojcowskiego karania oraz samo wystąpiło z karą publiczną w tych wypadkach, w których czyn nieletniego naruszał dobra zaliczane do sfery interesu publicznego, a regulacje prawa zwyczajowego z czasem znalazły odzwierciedlenie w prawie stanowionym. Już prawo stanowione w tamtych czasach uznawało konieczność rozróżniania odpowiedzialności karnej biorąc pod uwagę kryterium wieku sprawcy.

Prawo XII Tablic przewidujące surową karę dla złodzieja nakazywało uwzględniać wiek sprawcy. Wskazywano, że nieletni mają być ukarani zgodnie z wyrokiem pretora i naprawić szkodę. Niemniej przez długi czas prawo nie precyzowało stanu nieletniości granicami wieku⁹. I tak, aż do czasów Justyniana prawo rzymskie nie precyzowało pojęcia nieletniego. Wyjątek stanowiły dziewczęta, dla których oznaczono granicę wieku na 12 lat. Wobec chłopców trzymano się pojęcia *aestimatio habitus corporis*¹⁰. Z czasem w ustawodawstwie wyodrębniono cztery grupy wiekowe:

a) *infantes* – dzieci. Nazwa wzięła się stąd, że były to osoby nieumiejące posługiwać się mową przy czynnościach formalnych (*infantes – qui fari non possunt*), a więc osoby nie mające jeszcze właściwego rozeznania. W prawie poklasycznym granica tej kategorii ustaliła się w sposób sztywny na ukończeniu 7 lat życia. Działania dzieci nie miały znaczenia prawnego,

b) *impuberes* – niedojrzali, powyżej siódmego roku życia. Górna granica u chłopców była przedmiotem dyskusji. Sabinianie wypowiedali się za indywidualnym oznaczeniem dojrzałości według stopnia rozwoju fizycznego. Prokulianie przyjmowali sztywną granicę ukończenia 14 roku życia. Justynian poszedł za poglądem Prokulianów. Co do dziewcząt nie było wątpliwości, że osiągały dojrzałość z ukończeniem lat 12. Niedojrzały nie mógł zawrzeć małżeństwa ani sporządzić testamentu. W zakresie obrotu majątkowego mógł skutecznie przyjmować przysporzenia,

⁹ M. Kalinowski, P. Pełka, *Zarys dziejów...*, s. 15.

¹⁰ M. i H. Veillard-Cybulsky, *Nieletni przestępcy w świecie*, Warszawa 1968, s. 114.

a mianowicie dla swego zwierzchnika familijnego, jeżeli pozostawał jeszcze pod władzą, lub dla siebie samego, jeżeli był *sui iuris*. Natomiast pogarszać swoją sytuację, umniejszać majątek, mógł tylko za przyzwoleniem opiekuna. Jeżeli zawarta czynność miała charakter dwojaki, tzn. równocześnie zawierała przysporzenie i obciążenie niedojrzałego (np. kontrakt kupna – sprzedaży), a opiekun jej nie zatwierdził, przyjmowano konsekwentnie jej skuteczność tylko w zakresie przysporzenia dla niedojrzałego. Stąd późniejsza nazwa „czynność prawna kulejąca”. Dopiero reskrypt Antoniusa Piusa z połowy II w.n.e. pozwolił poszkodowanemu kontrahentowi na dochodzenie od niedojrzałego tzw. bezpodstawnego wzbogacenia z takiej „czynności prawnej kulejącej”,

c) *puberes, minores, viginti quinque annis* – dojrzaali poniżej 25 roku życia. Niska granica dojrzałości, a co za tym idzie, pełnej zdolności do czynności prawnych, była możliwa do utrzymania tylko w okresie bardzo prostych stosunków prawnych. W roku 191 p.n.e., a więc w okresie, kiedy stosunki te zaczęły się komplikować (okres wojen punickich), została wydana *Lex Laetoria* (albo *Plaetoria*), która wprowadziła jeszcze jedną granicę wieku, a mianowicie ukończony 25 rok życia. W ten sposób powstała nowa kategoria osób, formalnie dojrzałych, ale jeszcze niezupełnie pełnoletnich, tzw. *minores* (tzn. „młodszych” niż 25 lat). Sama ustawa operowała sankcjami karnymi przeciw tym, którzy nieuczciwie narażali minorów na szkody (*circumscriptio*). Edykt pretorski poszedł dalej – umożliwiał uchylenie się od skutków prawnych czynności obiektywnie niekorzystnej dla minora, nawet bez winy kontrahenta,

d) *puberes* – dojrzaali powyżej 25 roku życia mieli zdolność do czynności prawnych bez ograniczeń, chyba że ograniczenia wynikały z ich stanu umysłowego. Takie stanowisko osoby zupełnie samodzielnej mógł uzyskać wcześniej także *minor*, ale w drodze specjalnego przywileju cesarskiego – mężczyzna po ukończeniu 20 lat, a kobieta 18-tego roku życia¹¹.

O ile zasadę odpowiedzialności złagodzonej w pewnym przejściowym okresie życia, związaną nawet z całkowitym wyłączeniem kary publicznej poniżej pewnej granicy wieku, spotyka się również w prawie germańskim, starym prawie chińskim, a przede

¹¹ K. Kolańczyk, *Prawo rzymskie*, Warszawa 1986, s. 208–210.

wszystkim w prawie islamu, co może wskazywać na pewną prawidłowość rozwojową niezależną być może od ewentualnych wpływów, o tyle rzymska formuła określająca odpowiedzialność warunkową *impuberes* była osiągnięciem znacznie donioślejszym. W literaturze wskazuje się, że obligowanie uwzględniania w każdym wypadku indywidualnego stanu rozwoju nieletniego i oceny, czy był on zdolny do rozumienia swego czynu, wyprzedzało o wiele wieków nowoczesną naukę o poczytalności jako o istotnej przesłance winy, rozumianej jako subiektywna podstawa odpowiedzialności karnej¹².

Z czasem ustawodawstwo rzymskie wyodrębniło trzy kategorie nieletnich, biorąc pod uwagę dwa kryteria podmiotowe wiek oraz stopień rozeznania. I tak, wyróżniono:

a) *infans* – dzieci poniżej 7 lat, które były całkowicie nieodpowiedzialne;

b) *proximus infanti* – dzieci od 7 do 10 lat, uznane za niezdolne do umyślnego działania przestępczego;

c) *proximus pubertati* – osoby od 10 do 14 lat, zdolne do działania z rozeznaniem.

Naczelną zasadą postępowania z nieletnimi stał się postulat Justyniana, zamieszczony w Digestach, jako wzór dla przyszłych pokoleń: *Fere in omnibus poenalibus iudicis et aetati et imprudentiae succuritur*, co oznacza, że we wszystkich procesach karnych uwzględnia się i wiek i brak doświadczenia¹³.

Zgodnie z intencją Justyniana niedojrzały wiek i niedoświadczenie miały stać się odtąd okolicznościami przemawiającymi na korzyść sprawców przestępstw, jednak różnorodność rozwiązań prawa średniowiecznego zaburzyła tę harmonię zarówno w zakresie granic wiekowych, jak i zasad odpowiedzialności oraz wymiaru i możliwości wykonania kary w stosunku do nieletnich¹⁴.

Negowanie zasad odpowiedzialności nieletnich wypracowanych w starożytnym Rzymie i zaprzepaszczenie dorobku prawniczego tej epoki rozpoczęło się już we wczesnym średniowieczu. Przyczynił się do tego upadek jednolitego rzymskiego systemu prawnego i państwowego, a także wyodrębnienie wielu społecz-

¹² M. Cieślak, *Od represji...*, s. 34.

¹³ K. Gromek, *Komentarz do ustawy...*, s. 13.

¹⁴ K. Gromek, *Komentarz...*, s. 13.

ności wywodzących się po części spoza obszaru dawnego Imperium. Pojawiało się wiele różnych i niezależnych od siebie regulacji prawnych¹⁵. I choć stykały się one z prawem rzymskim były od niego bardziej prymitywne¹⁶.

W stosunku do najmłodszych wiekiem sprawców przestępstw konsekwencje takiego stanu polegały na braku jednolitego i syntetycznego modelu zasad odpowiedzialności oraz braku ścisłej terminologii i kryteriów uzależniających odpowiedzialność, a także nieoddzieleniu odpowiedzialności karnej od cywilnej¹⁷. Represja i odwet zaczęły stawać się podstawowym narzędziem wymiaru sprawiedliwości. Obrazowym przykładem takiej polityki karnej mogą być niektóre prawa niemieckie, zgodnie z którymi nieletni byli zagrożeni karą śmierci lub karami mutylacyjnymi. Przywilej Norymbergii z 1320 r. zezwalał utopić w worku mieszczanina razem z jego dziećmi, jeżeli zagrażał on bezpieczeństwu miasta, a rugijski Landbrauch za morderstwo połączone z podpaleniem karał nieletnich spaleniem na stosie¹⁸.

W Anglii stare zwyczaje saksońskie oznaczały 12 lat jako wiek, w którym osiąga się rozeznanie. Według przepisów z wieku X, obowiązujących w Londynie, złoczyńca złapany na gorącym uczynku kradzieży mógł uniknąć natychmiastowej kary śmierci tylko jeżeli nie miał ukończonych 12 lat i jeżeli wartość kradzieży była niższa niż 12 dinarów¹⁹.

Nie brakuje relacji źródłowych, że wyroki śmierci rzeczywiście wykonywano na dzieciach. Przykładowo, Kronika Zinnera podaje relację z XV wieku o zabójstwie popełnionym przez 8-letniego chłopca, który zabił towarzysza zabawy. Po rozpatrzeniu sprawy sędzia podał chłopcu do wyboru jabłko albo guldena w celu określenia zdolności rozeznania sprawcy. Chłopiec wybrał jabłko, a więc ocalił życie wykazując infantyizm. Ta sama kronika podaje, że w Spirze w 1560 roku chłopiec zabił swego towarzysza za-

¹⁵ Więcej na ten temat w K. Koranyi, *Powszechna historia państwa i prawa*, Warszawa 1963, t. II cz. 1, s. 46–115.

¹⁶ Wzajemny wpływ omawia M. Szczaniecki, *Powszechna historia państwa i prawa*, Warszawa 1985, s. 77–79.

¹⁷ M. L. Klementowski, *Odpowiedzialność nieletniego w średniowiecznych prawach Europy*, [w:] *Postępowanie z nieletnimi. Orzekanie i wykonywanie środków wychowawczych i poprawczych*, T. Bojarski (red.), Lublin 1988, s. 20–31.

¹⁸ K. Gromek, *Komentarz do ustawy...*, s. 13.

¹⁹ M. H. Veillard-Cybulsky, *Nieletni...*, s. 116.

baw, zabrał jego ubranie i ukrył trupa w krzakach. Rada Miejska zasięgała opinii kilku lekarzy sądowych, co należy zrobić z zabójcą. Eksperci odpowiedzieli, że mimo młodego wieku chłopca powinno się utopić, gdyż zachowanie się jego po śmierci ofiary wskazywało na złośliwość. Tymczasem, mimo dwukrotnego zanurzenia chłopca w fosie miejskiej chłopiec nie stracił przytomności. Sędziowie uznali to za „palec boży” i ograniczyli się do wypędzenia go z miasta. W roku 1384 w Konstancy wyrwano język chłopcu za bluźnierstwo²⁰.

Wpływ na złagodzenie odpowiedzialności karnej nieletnich przyniósł wiek oświecenia. M. Kalinowski i J. Pełka wskazują²¹, że na uwagę zasługuje karny kodeks Marii Teresy z 1758 r., który wyróżniał trzy grupy wiekowe: pierwsza obejmowała dzieci do lat siedmiu, druga od siódmego do czternastego roku życia, a trzecia osoby powyżej czternastego roku życia, które jednak nie ukończyły lat dwudziestu. Kodeks w stosunku do wymienionych grup wiekowych wykluczał karę śmierci; przewidywał jednak karę chłosty w stosunku do dzieci, w wieku od siedmiu do czternastu lat, jeśli działały z rozeznanem.

Oświeceniowa doktryna prawa karnego zgrupowała zaproponowane rozwiązania w trzech głównych systemach:

1) w systemie trzech okresów, przyjętym m.in. przez polski kodeks karny w 1932 r., który bazował na wyróżnieniu w życiu psychofizycznym człowieka trzech przedziałów czasowych:

– okresu dzieciństwa, w którym człowiek był bezwarunkowo nieodpowiedzialny,

– okresu niedojrzałości, w którym nieletni sprawca był odpowiedzialny warunkowo, a więc tylko o tyle, o ile działał z rozeznanem, tzn. miał możliwość rozpoznania znaczenia czynu i kierowania swym postępowaniem, i

– okresu dojrzałości, w którym sprawca ponosił odpowiedzialność warunkową.

Model ten jest nazywany rzymskim²²,

2) w systemie pośrednim trzech okresów, występującym jedynie w kodeksie austriackim, systemie modyfikującym fazę

²⁰ K. Gromek, *Komentarz...*, s. 15–16.

²¹ M. Kalinowski, J. Pełka, *Zarys...*, s. 17.

²² G. Harasimiak, *Ewolucja...*, s. 20.

środkową rozwoju dziecka (między 10 a 14 rokiem życia), które podlegało odpowiedzialności bezwarunkowej, ale częściowo zmniejszonej,

3) w systemie dwóch okresów, wprowadzonym przejściowo (do czasu przyjęcia systemu trzech okresów) do francuskiego *Code penal* z 1810 r.; kodeks ten nie znał w ogóle okresu bezwarunkowej nieodpowiedzialności i przyjmował, że od urodzenia do 16 roku życia nieletni odpowiada warunkowo, jeżeli działał z należytych rozeznaniem²³.

Ogólny rozwój wiedzy o człowieku w drugiej połowie XIX wieku spowodował nowe spojrzenie na problem traktowania nieletnich. W doktrynie prawa przyczyniło się to do odejścia od koncentracji na zagadnieniach dogmatycznych i filozoficznych, a zwrócenia uwagi na postulaty wysuwane w psychologii, pedagogice, naukach medycznych, socjologii²⁴. Zaczęły się podnosić coraz to liczniejsze głosy, że dziecka nie można uznawać za przestępcę, nie można go poddawać całemu rygorowi systemu karnego²⁵.

Na uwagę zasługuje wyodrębnienie na przełomie XIX i XX w. specjalnego sądownictwa dla nieletnich. W 1886 roku rząd austriacki utworzył Radę Dzieci Państwa mającą na celu opiekę nad dziećmi opuszczonymi, zaniedbanymi i popełniającymi przestępstwa. Wkrótce podobne organy zaczęto tworzyć w Stanach Zjednoczonych, Anglii i Indiach. W Europie pionierska rola przypada Norwegii, gdzie w 1869 roku ustawa o ochronie zaniedbanej młodzieży upoważniła lokalne organy administracji do tworzenia Komisji z udziałem pedagogów, lekarzy i działaczy społecznych, mających za zadanie opiekę nad nieletnimi i ich ochronę przed demoralizacją²⁶. W Stanach Zjednoczonych zwrócono uwagę na omawianą problematykę, kiedy to opinią społeczną w Chicago poruszyły dane o warunkach, w jakich amerykańskie dzieci odbywają karę więzienia. Nasiliły się wówczas żądania odrębnych zasad odpowiedzialności i postępowania z nieletnimi. Po krótkich pracach nad projektem stosownej ustawy, Parlament stanu Illi-

²³ K. Gromek, *Komentarz do ustawy...*, s. 15–16.

²⁴ G. Harasimiak, *Ewolucja zasad...*, s. 23–24.

²⁵ A. Mogilnicki, *Dziecko i przestępstwo*, Warszawa 1916, s. 38.

²⁶ K. Gromek, *Komentarz do ustawy...*, s. 17.

nois uchwalił w 1899 r. ustawę o dzieciach opuszczonych i występnym, nakazującą utworzenie pierwszego na świecie sądu dla nieletnich. Powstał on jeszcze w tym samym roku w Chicago. Do jego kompetencji należało zajmowanie się sprawami dzieci bez opieki, porzuconych, włóczęgów i popełniających przestępstwa²⁷.

Idea pierwszego sądu bardzo szybko została wprowadzona w życie w innych miastach Stanów Zjednoczonych i w Kanadzie. Do jej rozpowszechnienia przyczynił się znacznie amerykański prawnik i pisarz Benjamin Lindsey, który na podstawie ustawy o sądach dla nieletnich z dnia 12 kwietnia 1899 r. został powołany na stanowisko Sędziego dla Nieletnich i Spraw Rodzinnych w Denver w stanie Colorado. Pierwszy amerykański sąd stał się wzorem dla nowo tworzonych sądów europejskich. W Europie pierwszy sąd dla nieletnich powstał w 1905 r. w Birmingham w Anglii, a kilka miesięcy później – w Danii. Trzy lata później ogłoszono w Anglii „Kartę Wolności Dziecka” (*Children Act 1908*). Była to ustawa mająca na celu zmodyfikowanie oraz ujednoczenie dotychczasowego ustawodawstwa nieletnich. Ponieważ regulowała ona tryb postępowań i środki stosowane wobec nieletnich najbardziej kompleksowo, wywarła największy wpływ na rozwój prawa nieletnich w wielu krajach. Z tego też względu jest uważana za pierwszą w świecie kodyfikację praw dziecka. W tym samym roku powstały sądy dla nieletnich na Węgrzech, w Austrii i w Niemczech. Następnie powstały w Rosji, Portugalii, Belgii, Francji i Szwajcarii. W okresie międzywojennym instytucję tę powołało wiele innych państw, przy czym albo wydzielono odrębne komórki organizacyjne przy istniejących już sądach, albo też utworzono odrębne sądy – wydzielone także pod względem miejsca²⁸.

Pierwsze sądy dla nieletnich odegrały istotną rolę w rozwoju zasad postępowania z tą kategorią sprawców, ponieważ doprowadziły do trwałego odseparowania jurysdykcji dla nieletnich od zwykłej jurysdykcji karnej. W konsekwencji doprowadziło to do „depenalizacji” tych specjalnych sądów, stworzenia w nich klimatu ochronno – opiekuńczego, mającego na celu wdrożenie również działań profilaktycznych. Niezmiernie ważne było to, że sądy

---

²⁷ Tamże.

²⁸ K. Gromek, *Komentarz do ustawy...*, s. 16–17.

te wytworzyły odrębną, szczególnie wykwalifikowaną kadre sędziów dla nieletnich, jak wskazuje się w literaturze, kadre nie tylko wyspecjalizowaną zawodowo, ale również gorąco oddaną sprawie opieki nad nieletnimi. Stawała się ona motorem dalszych przemian²⁹.

Jak podkreślono na wstępie świadomość odrębnego traktowania nieletnich sięga najdawniejszych czasów. Pionierską rolę w zakresie schematu wypracowywania zasad odpowiedzialności nieletnich odegrało prawo rzymskie. Starożytnemu ustawodawstwu zawdzięcza się indywidualne podejście do sprawcy przestępstwa, wyrażające się przede wszystkim w badaniu jego zdolności do rozumienia popełnionego czynu. Jednak dopiero ogólny rozwój wiedzy o człowieku w II połowie XIX wieku spowodował nowe spojrzenie na problematykę odpowiedzialności nieletnich. W doktrynie prawa przyczyniło się do tego odejście od koncentracji na zagadnieniach dogmatyczno-filozoficznych i skoncentrowanie się na dorobku psychologii, pedagogiki i socjologii.

Współcześnie, pod wpływem rozwoju nauki i wyników badań empirycznych, również z zakresu kryminologii, wykształciło się przekonanie, że demoralizacja i przestępczość nieletnich mają zazwyczaj ścisły związek z uwarunkowaniami społecznymi, na które bardzo często nie mają oni wpływu. Zaczęto ich postrzegać nie tylko jako sprawców, ale również jako swoiste ofiary niekorzystnych warunków środowiskowych, w jakich przebiegała ich socjalizacja. W szczególności zauważa się, że zachowania społeczne nieletnich często wiążą się z patologią rodziny, z której się wywodzą a co za tym idzie, ich zachowania niezgodne z prawem są zazwyczaj konsekwencją zaniedbań wychowawczych. Świadomość tych faktów zaowocowała ograniczeniem jurysdykcji sądownictwa karnego na rzecz sądownictwa rodzinnego, zwiększeniem roli państwa w zakresie pomocy rodzinom wymagającym wsparcia społecznego oraz przekonaniem, że najskuteczniejszą formą zwalczanie przestępczości nieletnich powinny być szeroko zakrojone działania profilaktyczne i pomoc rodzinom zagrożonym wykluczeniem społecznym.

---

²⁹ M. Cieślak, *Od represji...*, s. 42.

Bibliografia

1. Bojarski T., *Podstawowe założenia traktowania nieletnich w świetle ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz aktualnych potrzeb* [w:] *Teoretyczne i praktyczne problemy stosowania ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Lublin 2001.
2. Cieślak M., *Od represji do opieki*, „Palestra” 1973, nr 1, s. 20.
3. Gromek K., *Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Warszawa 2004.
4. Harasimiak G., *Ewolucja zasad odpowiedzialności, traktowania i postępowania z nieletnimi*, Szczecin 2000.
5. Kalinowski M., Pełka J., *Zarys dziejów resocjalizacji nieletnich*, Warszawa 2003.
6. Kolańczyk K., *Prawo rzymskie*, Warszawa 1986.
7. Koranyi K., *Powszechna historia państwa i prawa*, Warszawa 1963, t. II cz. 1.
8. M. L. Klementowski, *Odpowiedzialność nieletniego w średniowiecznych prawach Europy* [w:] *Postępowanie z nieletnimi. Orzekanie i wykonywanie środków wychowawczych i poprawczych*, T. Bojarski (red.), Lublin 1988.
9. Marek A., *Sądownictwo dla nieletnich w Polsce na tle porównawczym* [w:] *Postępowanie z nieletnimi. Orzekanie i wykonywanie środków wychowawczych i poprawczych*, Lublin 1998.
10. Mogilnicki, *Dziecko i przestępstwo*, Warszawa 1916.
11. Sienkiewicz Z., *System sądowych środków wobec nieletnich w prawie polskim*, Wrocław 1989.
12. Szczaniecki M., *Powszechna historia państwa i prawa*, Warszawa 1985.
13. Veillard-Cybulsky M. i H., *Nieletni przestępcy w świecie*, Warszawa 1968.
14. Walczak-Żochowska A., *Systemy postępowania z nieletnimi w państwach europejskich*, Warszawa 1998.